

Borbély Katalin

Számvitel a kiegyezés és a rendszerváltozás idején

„Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn.”

Széchenyi István

ÖSSZEFOGLALÓ: A cikk célja bemutatni a magyar számviteli szabályozást Magyarország történelmének két fontos időszakában, a kiegyezést és a rendszerváltozást követően. A tanulmány a feldolgozott hazai és nemzetközi szakirodalom alapján összehasonlítja a két időszakot, vizsgálja a gazdaságtörténeti, jogalkotási párhuzamokat, a számvitelben a vagyonelemek elismerését és mérését, valamint foglalkozik a könyvelés technikájára vonatkozó lehetőségekkel a kevésbé ismert első időszakra fókuszálva. A legfontosabb következtetések: mindkét esetben adaptálták a szabályozást – figyelembe véve a hazai sajátosságokat –, jellemző a korszerűség, a megbízható és valós kép követelményének teljesítése. A szakma szabályozására ugyanakkor erős befolyással volt a gazdasági-társadalmi intézményrendszer.

KULCSSZAVAK: számvittörténet, szabályozás, mérlegvalódiság, Magyarország

JEL-KÓDOK: K29, M41, N01

A számviteli szabályozások befolyásoló tényezőit több ismert szerző különböző nézőpontokból vizsgálja (Roberts – Weetman – Gordon, 1988; Nobes – Parker, 2012). Míg az első munka elsősorban azokat a tényezőket mutatja be, amelyek nemzeti szinten hatnak, a második már a globalizációval és a harmonizációval kapcsolatos tényezőkre fókuszál. A cikk a történelmi és jogalkotási események befolyásoló hatását mutatja be a magyar történelem és a számviteli szabályozás két fordulópontján, nevezetesen a kiegyezés és a rendszerváltozás után, párhuzamot vonva köztük.

A cikk célja a szakmatörténeti töréspon-

Levelezési e-cím: borbely.katalin@gmail.com

tok vizsgálata (Borbély – Szlávik, 2012), két – időben eltérő, de – hasonlóságokat mutató szituációban kialakuló számviteli szabályozás néhány fontos jellemzőjének vizsgálata, összehasonlítása. Állításai, hogy Magyarország – hasonlóan több kelet-közép-európai országhoz – adaptálta a kereskedelmi, később gazdasági jogrendszerét, illetve ehhez kapcsolódva számviteli szabályozását is. Ezek a szabályok korszerűek voltak és lehetőséget adtak a legfontosabb számviteli követelmények teljesítésére. Ugyanakkor a jogrendszer és az egyéb körülmények befolyásolta szakmai attitűd a hasonló helyzeteket más irányba terelte a két időszakban, sőt sok tekintetben eltérítette az előképnek tekintett ország szabályozásától is

(Karai, 2007). A magyar számvitel – háttérben a jogalkotással a vizsgált időszakokban, a kiegyezéstől a XX. század elejéig, illetve a XX. század utolsó évtizedében – a rendszer-változáskor is adaptált rendszernek mondható, amely elsősorban német mintából építkezik. Mindkét időszakban erőteljes gazdasági fellendülés kezdődött, új gazdálkodási formák, jogszabályok léptek életbe, és ehhez kapcsolódva a számviteli szabályozás is megújult.

A kutatás módszertanára jellemző, hogy nemcsak a számvitelre vonatkoztatja az összehasonlítást, hanem az azt befolyásoló kiválasztott tényezőkre is, elsősorban a hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozásának segítségével.

A cikk röviden bemutatja a két történelmi fordulópontot, a gazdaságtörténeti, jogalkotási párhuzamokat, a számvitelben a vagyonelemek elismerését és mérését, megemlíti a könyvelés technikájára vonatkozó lehetőségeket, az első időszakra fókuszálva, mivel ez kevésbé ismert.

A bemutatás és összehasonlítás legfontosabb következtetése, hogy a számvitel, mint a gazdaságban bekövetkezett vagyoni- és eredményváltozások regisztrációs és információs rendszere a gazdasági-társadalmi intézményrendszer szerves része, attól alapvető jellemzőiben nem térhet el. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy legfőbb feladatai és követelményei megvalósításához számos út vezethet, amelyek hosszúsága és nehézsége eltérő.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A számvitel-történeti kutatások jellemzően abból a feltételezésből indulnak ki, hogy egy adott időszak szabályozását csak a környezeti elemek és az intézményrendszer (most a történelem, gazdaság, jogalkotás) vizsgálatával együtt lehet tanulmányozni, hiszen a korabeli számviteli ajánlások, lehetőségek és szabályok így érthetőek meg. Kutatásaim során támasz-

kodom *Mirantinak* a *Patterns of Analysis in Accounting History* (1993) című cikkére, ami bemutatja a különböző iskolákat a számvitel-történet kutatásában. Az első irányzat az információs szolgáltatás szempontjából közelíti meg a kérdést, ahol az információs szolgáltatás az erőforrások optimális allokálása, illetve a befektetések maximális megtérülése indukálja. A második irányzat a pénzügyi piacok szabályozására koncentrál. Képviselői szerint a krízisek által kikényszerített változások sok esetben egyéni vagy kisebb csoportok, esetleg nagyobb szervezetek érdekeihez igazodnak, eltávolodva a társadalmi-gazdasági folyamatoktól. A harmadik iskola képviselői úgy vizsgálják a számviteli szabályozórendszer változását, hogy a számvitelt is a tágabb értelemben vett kultúra részének tekintik.

Szintén mértékadónak tekintem *Barbu – Facane – Popa* (2010, 8. oldal) vizsgálati aspektusait, azaz a konstruktivizmust, mint kutatásfilozófiát, az induktív megközelítést, a kutatás típusát illetően a narratív, szóbeli és interpretált írott források használatát, a kutatási módszerek esetében elsősorban a tartalom-elemző eljárásokat. A kutatás időhorizontja jelen cikk esetében hosszabb távra vonatkozik. Az adatgyűjtés keretében korabeli, jelenlegi és másodlagos forrásmunkákat használtam, és az 1991. évi XVIII. törvény kapcsán interjúkat készítettem.

A cikk további részeiben gazdaságtörténeti, majd jogtörténeti tényekre és forrásokra támaszkodva mutatom be a számviteli szabályozás háttérét. Ehhez elsősorban magyar és néhány német nyelvű irodalmat használtam fel. A 3. fejezet számvitelre vonatkozó része *Josef Schrott* (1870) és *Kuntner Róbert* (1914) számvitelkönyvei alapján készült, amiből a vagyoni elismerését és mérését, ezek legfontosabb követelményeit és alapelveit, könyveléstechnikai előírásait hasonlítom össze röviden, az általam ismert és alkalmazott 1991. évi XVIII. törvény előírásaival (Borbély – Evans, 2006).

TÖRTÉNELMI FORDULÓPONTOK ÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEIK

Ha röviden, néhány fontosabb tényt kiemelve áttekintjük a kiegyezés és a rendszerváltozás utáni időszak gazdaságának változását, sok hasonló tényezőre bukkanhatunk.

Berend és Ránki (1976) szerint a kiegyezés után kifejezetten erőteljes gyáralapítási hullám indult (gründolási láz), elsősorban külföldi befektetőkkel a malomiparban, a nehéziparban, a gépgyártásban, cukor-, szesz-, söriparban. Magyarországot az olcsó nyersanyag és munkaerő tette vonzóvá. A fejlődést jól illusztrálja, hogy 1863-ról 1884-re a gőzgépek lóerő-teljesítménye nyolcszorosára emelkedett. Jelentősen megnőtt a kereskedőházak száma, ahogyan a bankoké is. 1873-ra már 637 pénzüintézet volt. Bár az osztrák és cseh ipar teljesítménye jelentősen jobb volt, ennek ellenére állítható, hogy a magyar ipar gyorsan fejlődött, bár az ország gazdaságának legfontosabb ágazata továbbra is a mezőgazdaság volt.

A fejlődés elengedhetetlen feltétele volt a közlekedés fejlesztése. Az 1850-es években létrejött a Bécs–Budapest vasúti összeköttetés, majd a vasúthálózat hossza 1867–1873 között megháromszorozódott. A vasúti szállítások elsősorban a mezőgazdaság modernizációjával függtek össze és a folyamatot óriási tőkebeáramlás jellemezte, miután a befektetett tőkére 5 százalékos hozamot garantáltak.

Az 1864-ben létrejött budapesti tőzsdét az erőteljes kezdeti fellendülés jellemezte. 1866–1872 között 28-ról 115-re emelkedett a jegyzett társaságok száma. Az 1873-as válság kiindulópontja azonban a bécsi és vele a pesti tőzsde összeomlása volt, aminek hátterében a jelzáloghitel-piac erőteljes bővülése és spekulációi álltak. A nagybankok jelentős része is összeomlott. A századfordulóig a budapesti nagybankok tőkájének 55 százaléka külföldiek kezébe került (*Berend – Ránki, 1976*). Mivel Ausztriában és Németországban nem engedélyezték a határidős ügyleteket, Magyarországon viszont 1907-ig

igen, az árutőzsde működésének csúcspontját erre az időszakra tették (*Mezey, 2004*).

Magyarország gazdaságfejlődése elindult a kapitalizmus útján, és 1879-től újabb fellendülés kezdődött.

E folyamatok mellett és ellenére nem túlzás állítani, hogy a kiegyezéstől az I. világháború végéig tartó időszak gazdasági liberalizációt, modernizációt, politikai szempontból viszonylagos nyugalmat és nagy társadalmi változásokat hozott.

Magyarország a XX. század nyolcvanas éveinek végén az átmeneti gazdaságok csoportjában több tekintetben kivételes helyzetben volt, hiszen a piacgazdasághoz illeszkedő intézményrendszerének alapvető vonásai a rendszerváltozáskor már kialakultak vagy kialakulóban voltak. *Sárközy* (2005a) tanulmányában bemutatja, hogy a nyolcvanas évek második felétől született jogszabályok már megfelelték a kapitalista gazdaság szabályainak, létrejött a kétszintű bankrendszer. Eltérően a kiegyezés utáni időszaktól, amikor a Monarchia másik két tagállama (Ausztria és Csehország) nagyobb fejlettséget mutatott, Magyarország lépéselőnyben volt a térség országaival szemben. A rendszerváltozással kapcsolatos további feladatok, a privatizáció és a kormányzat, illetve a helyi önkormányzatok feladatainak, működési szabályainak kidolgozása is elkezdődött.

A gyakorlatilag azonnal elindított privatizáció általános céljain túl – hogy valódi tulajdonosok kezébe kerüljön a korábbi állami tulajdon és egyben a kárpótlás is történjen meg – nagy jelentősége volt annak, hogy a volt szocialista blokkon belüli legnagyobb adósságállományt az eladott vagyon ellenértékéből akarták csökkenteni, ezért a befolyt pénzből alig került vissza a gazdaságba.

A magyar gazdaság szerkezete ekkor alapvonalaiban ugyan megegyezett az OECD-országokéval, azonban ez nem jelentett egyben versenyképességet, korszerű eszközállományt is. Megerősödött a gépipar, az alapanyag-ter-

melés csak abban az értelemben volt más helyzetben, hogy a szovjet piac összeomlása után újakat kellett keresni. A mezőgazdaságot az olcsó föld- és munkaerőárak jellemezték. A foglalkoztatási struktúra a szolgáltatások felé tolódott el. A létrejött vállalkozások többsége – a régiót jellemző tőkehiány miatt – mikro-, kis- és közepes vállalat volt.

1996-ig Magyarország részesült a legnagyobb mennyiségű külfölditőke-beáramlásban a térségben. 1992–1995 között a vagyoni-nyökség birtokában lévő vagyon több mint harmadát privatizálták és a bevétel több mint fele külföldi tulajdonban került (Sárközy, 2005b). Ez az arány 1999-re, a privatizáció lezárására még magasabbra emelkedett, csaknem kétharmadra (Mihályi, 2000), eltérően a kiegyezés és az I. világháború közötti időszak egy harmadnyi értékétől.

A kereskedelem, a feldolgozóipar, a távközlés és az energiaszektor után rendkívül kedvező lett a pénzügyi tevékenységek folytatása. A bankok szerepe egyre fontosabbá vált. 1995-ben 39 bank (ebből 27 magántulajdonban) és 256 takarékszövetkezet volt Magyarországon (Wachtel, 1997). A magas kamatmarzs miatt jövedelmük jelentős része kamatjellegű volt. Hasonlóan a térség országaihoz a vállalkozások finanszírozása elsősorban a bankokon keresztül történt. Ha összevetjük a kiegyezés utáni időszakkal a bankok számának és szerepének növekedését, meg lehetőségen hasonló folyamatot találunk.

A rendszerváltozás – ugyanúgy, mint a kiegyezés utáni időszak – erős gazdasági liberalizációt, jelentős politikai és társadalmi változásokat hozott.

A JOGALKOTÁS ÉS A SZÁMVITELI SZABÁLYOZÁS

A kereskedelmi jog az ipar kialakulásának, majd gyors fejlődésének szükségszerű velejárója volt. A tömegáruk, azok szállítása, ke-

reskedelme megkövetelte a gyors üzletkötést, a biztonságot. A kereskedelmi jog kiszolgálta és elősegítette a profitorientált gazdálkodást és lehetőséget adott az ügyletek nemzetközi egyezésítésére, amelyeket nagy szerződéskötési szabadság jellemezett, ugyanakkor nemteljesítés esetén sokkal szigorúbbak voltak a szankciók, mint a magánjogban, mivel a tömeges ügyleteknél gyakoribb volt a jogvita (Mezey, 2004).

Szabályozás a XIX. század második felétől a századfordulóig

A magyar kereskedelmi jog kialakulásában a legfontosabb szerepe a német kereskedelmi jognak volt. 1872-ben a kereskedelmi miniszter *Apáthy Istvánt* kérte fel, hogy német mintára kereskedelmi kódexet alkosson, aminek elfogadását széles társadalmi és szakmai vita előzte meg, így elkészítésénél figyelembe vették a magyar sajátosságokat, a kiegyezés utáni alapítási lázat és az 1873-as válságot is.

Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk általános társasági szabályokat fogalmazott meg, formakényszert alkalmazott és négy társasági formát ismerttetett: a közkereseti társaságot, a betéti társaságot, a részvénytársaságot és a szövetkezetet. A kereskedelmi törvény nem foglalkozott a társaságok jogi személyiségével, a cégjegyzést kezdettől a bíróságokra bízta (Sárközy, 2005a).

Kiemelkedően fontos társasági formaként kezelte a részvénytársaságot, amiben nemcsak a részvényeseket és a hitelezőket védtek, hanem előírták a vezetők felelősségét és ellenőrzését is, a fontosabb üzleti műveletek nyilvánosságra hozását. Mivel tőkeszerzésük jóval egyszerűbb volt a többi társaságénál és emiatt lépést tudtak tartani a technikai fejlődéssel, számuk és alaptőkéjük tekintetében Magyarország Európa élvonalában járt. A tőketulajdon és a tőkefunkció szétválása miatt vezetésük jellemzően szakemberek kezébe került. A társaságok

gazdálkodási problémáit nem új törvényekkel, hanem a bírói ítéletek segítségével tartották megfelelő keretek között (Mezey, 2004), elterően a rendszerváltozás utáni időszakról. A kereskedelmi törvény nem foglalkozott a mérlegvalódiság elvével, annak érvényesítése szükség esetén a bíróságokon történt, azaz a korabeli jogfejlesztés nemcsak a törvényalkotást, hanem a bírói ítéleteket is nagy súllyal figyelembe vette a hitelező és közérdekvédelem miatt. E tekintetben csak 1925-ben jött létre jogszabály, az 7000/1925. pénzügyminiszteri rendelet a kereskedői mérleg valódiságának helyreállításáról, ami már a címét tekintve is sokat mondó (Sárközy, 2005a). Ugyanakkor az 1875-ös kereskedelmi törvény előírásai stabilnak bizonyultak. Ehhez kapcsolódtak a kereskedelmi szokványok, a bírói gyakorlat és szokásjog, aminek legfontosabb ismérve Mezey (2004) szerint, hogy nem törvényrontó, hanem törvénytörő szerepe volt.

Végül meg kell említeni, hogy a korlátozott felelősségű társaság csak jóval később, 1930 után kerül a magyar jogrendszerbe, bár a német szabályozásban kifejezetten kereskedelmi intézménynek szánták.

Az 1875-ös XXXVII. törvénycikk negyedik címe tizenkét paragrafusban foglalkozik a kereskedelmi könyvekkel. Ebből hat paragrafus a peres eljárás esetén azok bizonyítékként felhasználását taglalja. „A kereskedő (vállalkozó) köteles laponként folyó számmal ellátott és átfűzött könyveket vezetni, melyek ügyleteit és vagyoni állását teljesen feltűntetik; e mellett azonban szabadságában áll a könyvezés bármily módját s ennél bármily élő nyelvet használni” (25. §). A gazdasági események feljegyzésére szolgáló könyvet előzőleg hitelesítenni kellett az illetékes adóhatóságnál (Kuntner, 1914). A törvénycikk szigorú előírásokat ad a bejegyzések törlésére és javítására. Az üzleti tevékenység elengedhetetlen kezdő és beszámolóképzési tevékenysége a leltározás (26. §) és az ennek megfelelő („követelő és tartozó állapotnak

egymáshoz viszonyítást kimutató”) mérleg készítése.

A leltár- és a mérlegdokumentumokat aláírással hitelesíteni kell és megőrizni – mint üzleti bizonylatokat – az utolsó bejegyzéstől számított 10 évig.

A továbbiakban elsősorban a vagyoni értékelésével és a 25–28. §-okhoz kapcsolódó korabeli számviteli szokványok tartalmával foglalkozunk, valamint az alkalmazható könyvvezetési technikák bemutatása következik, Schrott (1872) és Kuntner (1914) művei alapján.

Schrott a számvitelről a számvitel és az ellenőrzés összességének tartja, ami bemutatja a vagyont, annak változásait, az eredmény áttekintését és az ezekre vonatkozó feljegyzések módját. Kuntner definíciója alapján „az üzleti események bizonyos meghatározott szabályok szerint történő feljegyzése a könyvvitel (számvitel)” (Kuntner, 1914, 8. oldal), ahol az üzleti esemény valamely vagyonrész mennyiségét vagy értékét változtatja.

„A vagyoni alatt a szó gazdasági értelmében azon dolgok (javak) összege értetik, melyek valamely személy tulajdonát érintik” (Schrott, 1872, 17. oldal). A vagyonnak két része különböztethető meg, az érték vagyoni és a tehervagyon. Kapcsolatuk eredményeképpen (az érték vagyoni csökkentve a tehervagyonnal) megállapítható a tiszta vagyoni. Kuntner az érték vagyoni és tehervagyon helyett az aktív és passzív kifejezést használja, és ezek különbözeteiként határozza meg a tiszta vagyont. Bár a német és osztrák számvitel egyértelműen a kontinentális típusú számvitelhez sorolható, itt egyértelműen az angolszász számvitel alapösszefüggése fedezhető fel, miszerint az eszközöket csökkentve a kötelezettségekkel a saját tőke értékét (azaz a nettó eszközértékét) adják.

A leltár során mennyiségi és minőségi ismerveket kell megállapítani, majd ezek alapján a vagyoni értékét megbecsülni, azaz a csereértékét megállapítani. Kuntner már megemlíti

a valódiság elvét, mint alapvető követelményt, és emlékeztet rá, hogy ha nem lehetséges a pontos leltározás, akkor vagyonebecslést kell végezni. Érdekes itt megjegyezni, hogy a magyar számvitel a piacgazdasághoz illeszkedő törvényei egyikében sem használta és használja a becslés fogalmát, ami nem azt jelenti, hogy szükséges esetekben ne alkalmazhatná. Ugyanakkor tény, hogy ez a számvitel egyik leggyakoribb és egyben legkritikusabb pontja (Epstein – Mirza, 2002, 87. oldal). „A becslés a vagyoni alkatrészeknek a javak forgalmazásában való pénzübeli értékét állapítja meg.” (Schrott, 1872, 30. oldal)

A pénzüérték, azaz az ár lehet:

- általános, ami a forgalmi viszonyok eredménye, a vevő és az eladó megállapodásától függ,
- az előállítási és piaci ár (mai megfelelői az előállítási költség és a beszerzési ár),
- a természetes és mesterséges ár (utóbbinál nem a forgalom határozza meg az árat).

A szerző ezek közül az általános árat nevezi meg az ármeghatározás legfőbb elveként. Az általános ár meghatározása mindazon vagyone részeknél egyszerű, ahol nagy tömegű áru fordul meg a piacon, de sokkal nehezebb ott, ahol kisebb a forgalom vagy egyáltalán nincs, esetleg jogszabályok gátolják a számvitelben alkalmazható általános ár megállapítását. Ugyanakkor ezeknek a vagyontárgyaknak is az a közös tulajdonsága, hogy hasznot hajtanak, így az a feladat, hogy a vagyontárgyak „megfelelő tőkeértékét” (Schrott, 1872, 31. oldal) kell kiszámítani, ezzel megállapítható az az ár, amit bármelyik vevő ad érte, hiszen ebből olyan jövedelme keletkezik, ami egyenértékű az adott pénz utáni kamattal. A becslésnek az az alapja, hogy az adott vagyontárgy mekkora jövedelmet hoz. A következő feladat a jövedelem és az ebből számított tőkeérték megállapításához szükséges jövedelem definiálása. Schrott több jövedelemfogalmat is megállapít, és azok összetevőit, számítását is leírja. „Nyersjövedelem

azon bevételek összege, amit az adott eszköz (vagyoni alkatrész) egy év során létrehoz, beleértve azokat a bevételeket is, amit maga a gazdaság (vállalkozás) használt fel. Tiszta jövedelem (ami veszteség is lehet) a nyersjövedelem és az összes kiadások különbsége. A kiadások esetében nyers kiadások azok a költségek, amelyek a nyers bevételekhez kapcsolhatók...” (Schrott, 1872, 32. oldal). Ha a gazdálkodó több eszközt használ, a közös kiadásokat meg kell osztani az eszközök között.

A tiszta jövedelem alapján történő becslés csak akkor lehetséges, ha több év eredménye rendelkezésre áll, hiszen egyetlen év adatából nem vonható le magalapozott következtetés. Schrott három év átlagát ajánlja, a számvitelben szokásosnak megfelelően. Külön megemlíti a bérbe adott eszközöket, ahol a napi átlaghaszonbér alapján ajánlja a becslés elvégzését. Ha az adott „vagyoni alkatrészek” (Schrott, 1872, 33. oldal) folyamatos a jövedelemtermelő képessége, akkor a becslés „az országban divatozó kamatláb szerint tőkeértékre kiszámítandó” (Schrott, 1872, 33. oldal) Ha azonban ezek a jövedelmek változnak, akkor a leltár időpontjára vonatkozó jelenérték számítását (leszámítolást) ajánlja.

Schrott ármeghatározása megfelel a ma – nemzetközileg is elfogadott – legkorszerűbb értékelési elveknek. Az eredménynövelő és -csökkentő tényezőkre vonatkozó meghatározása pontos, a becslés a csökkentő tényezők felosztására (azaz a költségfelosztásra) is felhívja a figyelmet, ami arra utal, hogy a számviteli adatokból pontos költségkalkuláció készítését tartja lehetségesnek. A magyar számviteli szaknyelv megkülönbözteti a ráfordítás, költség és kiadás fogalmát. Az idézett mű magyar fordításában ezek a fogalmak nem a mai értelemben szerepelnek. A szerző és/vagy a fordító a kiadás és a költség fogalmat használja, a kiadást a mai értelemben vett ráfordításként.

Schrott és Kuntner is bemutatja a kettős könyvvizetés lehetséges választható techniká-

it, a német (vagy német–francia) több alapkönyves és az olasz egy alapkönyves módszert. Mindkét könyvvitelben azonos, hogy mind idősoros, mind számlasoros könyvelést is alkalmaz. Kuntner megemlíti még az úgynevezett táblázatos vagy amerikai módszert, amely egy könyvben vezeti az idő- és számlasoros könyvelést. A könyvelés kapcsán Kuntner már a teljesség elvét is megemlíti.

Összegezve állítható, hogy a jövedelemtermelő képesség és a piaci érték megfogalmazása mindenképpen illeszkedik az akkor még Magyarországon kevésbé emlegetett mérlegvalódiság elvéhez. Hogy ennek nehezen lehetett érvényt szerezni, az feltehetőleg azon is múlt, hogy a vonatkozó jogszabály nem írta elő, illetve, ahogy Kuntner kifejti, a jogkövetkezmények nem voltak elég szigorúak.

Az utóbbi két tény lehetőséget adott az úgynevezett kreatív könyvelésre is, ami abban az időszakban nem elsősorban csak az adóelkerülést, hanem például rejtett tartalékok képzését és későbbi felvételét jelentette a vagyonba, a vállalkozás érdekeitől függően. A korabeli szabályozás a piaci szereplőket nem biztosította a megbízható, valós tartalmú kimutatásokról. Ennek veszélye valójában csak az I. világháború után mutatkozott meg, amikor a jogalkotók – a szokásoktól eltérően – ezeket a követelményeket és a kreatív könyvelés tilalmát a 7000/1925-ös rendeletben írták elő.

A rendszerváltozás időszaka

Ahogy azt már említettem, Sárközyre hivatkozva a nyolcvanas évek végén a jogszabályi környezet a piacgazdasághoz illeszkedően változott, új törvények, intézkedések születtek. Megalkották az 1988. évi VI. törvényt a gazdasági társaságokról, amely előírta a könyvvizsgálati kötelezettséget. Jogszabály született a felszámolásról és a hozzákapcsolódó számviteli feladatokról. Módosították az 1979. évi

II. pénzügyi törvényt az 1988. évi XIV. törvénnyel, ami a könyvvezetésre és a beszámoló készítésére vonatkozó szabályokat tartalmazta. Ugyancsak ebben az évben született törvény az általános forgalmi adóról és a személyi jövedelemadóról. Ekkor kezdődött a külföldi könyvvizsgáló cégek hazai működése (Nagy, 1997).

A gazdasági társaságokról szóló törvény szerepe igen jelentős volt, hiszen szabályai alapján alakult ki Magyarországon a magánvállalkozói szféra a társadalmi tulajdon terhére. Sárközy (2005a) szerint kiindulópontja a korábbi kereskedelmi törvény volt és megalakítása jog-összehasonlító módszer felhasználásával történt, azaz a törvény előképének a német *Handelsgesetzbuch* tekinthető. A törvény jellemzői – az alkotó szándéka szerint –, hogy piacconform és szektorsemleges. A társulási szabadság elvén alapult és kedvezményezte a kis magánvállalkozásokat, amit az is mutat, hogy a részvénytársaság kivételével (ahol a kógens szabályok voltak túlsúlyban) a diszpozitivitás volt a fő szabály. Mivel kevés volt a tapasztalat a piacgazdaság működéséről, „levegős”, kerettörvényhez közelítő megoldásokat alkalmazott (Sárközy, 2005a, 23. oldal), lehetőséget adva ezzel a gyakorlat jogfejlesztő erejének.

Az úgynevezett GT (gazdasági társaságokról szóló törvény) „programadó” törvény volt (Sárközy, 2005a, 25. oldal) és befolyásolta az egységes adórendszer kialakítását, az értéktörszde létrehozását, a versenyszabályok kialakítását és az 1991. évi XVIII. törvényt a számvitelről. A számviteli törvény megalkotása és hatálya egyetlen fontos szempontból megkésett volt. A gazdasági társaságok megalakulása, átalakulása, illetve a privatizáció kezdete a szocializmus számviteli szabályozása alapján jött létre, ami komoly problémákat vetett fel 1992. január 1-jével lezajló úgynevezett „mérlegátfordításnál”.

Gray és Roberts (1991) a magyar gazdaság és számvitel állapotát, folyamatait vizsgálva

a legfontosabbnak tartották a piacgazdaság és az ahhoz igazodó számviteli szabályozás kialakítását, illetve azzal párhuzamosan annak harmonizációját, azaz a nyugat-európai számviteli szabályozás kelet-európai adaptációját. Hogy ez hogyan lehetséges kulturális, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetben, számukra is megválaszolhatatlan kérdés volt, így nem törtek lándzsát sem a francia–német, sem az angolszász szabályozás mellett. További problémát jelentett – véleményük szerint – a kialakult vállalkezési struktúra, amit a mikro-és kisvállalatok magas száma jellemezett.

Amint látható, Magyarország jogrendszerében és számviteli szabályozásában a német mintát követte (Roberts, Weetman, Gordon, 1988), ugyanakkor a törvény előkészítése során felhasználta Ausztria, Németország gyakorlati tapasztalatait is. Boross, Clarkson, Fraser, Weetman (1995) az 1993-ban Magyarországon készített kérdőíves kutatásukban a következő jellemezőket, befolyásoló tényezőket fogalmazták meg:

- a fiskális szemlélet, ami a számviteli eredményt és a társaságiadó-alapot szorosan összeköti,
- a lehetséges EU-tagság,
- a tőzsde fejlődése,
- a külföldi tőke vonzása,
- a könyvvizsgálói kamara létrejötte, ezzel a szakmai kontroll erősödése,
- a kormány erős információsükséglete, a részvényesek és hitelezők információsükségletei.

Az előkészítő munkálatokat végzők, ahogyan az 1991. évi XVIII. törvény preambulumban is olvasható, a nemzetközi számviteli elvekkel összhangban lévő törvényjavaslatot nyújtottak be elfogadásra. A törvény szerkezetében és tartalmában erőteljesen hasonlított az EGK 4. irányelvéhez. A törvény keretjelleget volt (összhangban a GT-vel) és elsősorban a beszámolóképzéshez kapcsolódó előírásokat tartalmazott, nem voltak benne a könyvve-

zetésre vonatkozó részletes szabályok, és nem tartozott hozzá végrehajtási rendelet sem. A számviteli szabályozást kialakító szakemberek elképzelése az volt, hogy olyan szakkönyvek jelennek majd meg, amelyek segítik a törvény egységes értelmezését, megkönnyítve ezzel a vállalkozások könyvelését, beszámolójuk összeállítását, mindazonáltal nem kötelező jellegűek. A nemzetközi szakirodalom kiemeli az úgynevezett kék könyve(ke)t,¹ ami hasonlít a német Grundsätze ordnungsmäßiger Buchführung (GoB) intézményéhez.

A könyvelés, könyvvezetés megfogalmazásához a törvény egyszerű definíciót ad, amiben meghatározza a gazdasági eseményeket is: „A könyvvezetés az a tevékenység, amikor a gazdálkodó a tevékenysége során előforduló, a vagyoni, pénzügyi, jövedelmi helyzetére kiható eseményekről – e törvényben rögzített szabályok szerint – folyamatosan nyilvántartást vezet és azt a naptári év végével lezárja.” [12. § (1)]

Ami a magyar számvitelben minden korábbitól eltérő, az a 11 számviteli alapelv – mint szakmai magatartási szabályok – megfogalmazása, ami megfelelt az említett 4. irányelvnek és az akkor érvényes nemzetközi számviteli standardokhoz kapcsolódó keretelvnek.

A mérlegben szereplő eszközök értékelésére a törvényalkotók a 35–36. §-okban adnak irányadó szabályokat, majd minden egyes vagyónrésze vonatkozóan részletesen értelmezik és előírják a mérlegértéket. A „beszerzési költség... az a ráfordítás, amely az eszköz megszerzése, létesítése, üzembe helyezése érdekében az üzembe helyezésig, a raktárba történő beszállításáig felmerült, az eszközhöz egyedileg hozzá kapcsolható.” „Az eszközöket beszerzési, illetve előállítási költségüknél magasabb értéken nem szabad a mérlegbe felvenni.” (31. §) Eltérően az akkor hatályos nemzetközi számviteli standardok előírásaitól a vagyónrészek értékének becsléséről és annak módszereiről egyáltalán nem esik szó. A különböző gazdasági események (például apport, csere, térítés nélküli át-

adás, átvétel) esetén a bekerülési érték szintén meghatározott, és bár a piaci értéket a törvény a szükséges esetekben használja, de nem definiálja azt. Külön említi a devizás tételek, a tőzsdei és nem tőzsdei értékpapírok értékelését, és a mérlegértékek megállapításához meghatározza az értékcsökkenés fajtáit, valamint az értékvesztést. A mérleg tételek alátámasztása leltárral kötelező, annak lehetséges időpontjait a törvény meghatározza. Már itt feltűnik a „mérlegkészítés napja” kifejezés, ami mind a mai napig fennáll és véleményem szerint egyáltalán nem szolgálja az összehasonlíthatóságot, sem a korábbi időszakokkal, sem más vállalkozásokkal.

Ezek a jogszabályok jelentősen meghaladták a korábbi számviteli szabályozás törvényi előírásait és el is tértek tőle, így a számviteli szakembereknek rendkívül körültekintően kellett elvégezni az úgynevezett „mérlegátfordítást”, hogy 1992. január 1-jén rendelkezésre álljon a nyitó mérleg az új előírások alapján. Ebben az időszakban a jelentős változások miatt a magyar szakembereknek sok új ismeretet, de elsősorban új szemléletet kellett elsajátítaniuk.

Az elképzelt és megalkotott szabályozás és benne a törvény nem tudta beváltani a hozzáfűzött reményeket, annak ellenére, hogy igen korszerű szemléletű, nagyrészt EU-konform volt. A teljesség igénye nélkül legalább két okot kell megemlíteni, ami nemcsak Magyarországon, hanem a legtöbb átmeneti gazdaságban is jellemző volt. Az első, hogy a magyar piacgazdaság kialakulásának folyamata nem volt előrelátható. A jogalkotóknak tehát „követő stratégiát” kellett folytatniuk, ami a törvény világos szerkezetét és a keretjellegét megszüntette és létrehozott egy meglehetősen aszimmetrikus szabályozást (Borbély, 2013). A másik tényező a múlt rovására írható. A magyar számviteli szakemberek négy és fél évtized szigorú előírásai után nem akartak és nem tudtak végrehajtani egy olyan paradigmaváltást, amely illeszkedett a jogalkotók eredeti elképze-

léseihez és az önálló értelmezést helyezte volna előtérbe, így a jogalkotás irányának megváltozása számukra tulajdonképpen kedvező volt.

KÖVETKEZTETÉSEK

A cikk gazdasági, jogalkotási és számviteli szempontból hasonlítja össze Magyarország történetének két időszakát és egyértelműen megállapítja, hogy hasonlóságok mindhárom vizsgált szempontból felfedezhetők.

A leírt tények, folyamatok és nyilvántartási rendszerek összehasonlítása alapján elmondható, hogy a gazdaságtörténeti adatok alapján mindkét időszak „gründolási lázzal” kezdődött, a régióban is magasnak számító tőkebeáramlással. A gazdaság szerkezete megváltozott. Az első időszakban az erős mezőgazdasági túlsúly mellett fellendült az ipar, míg a második esetben a szocializmus erőltetett iparosodása után a szolgáltató szektor fejlődése indult meg látványosan. Az első korszak egy összetett államszervezet tagországában zajlott, míg a második éppen egy szoros politikai és gazdasági szövetség felbomlása után. Ugyanakkor mindkét időszakot a liberalizáció jellemezte.

Jogalkotási szempontból Sárközy világosan kimutatja, hogy a német és osztrák szabályozás adta az alapját mindkét alkalommal a vállalkozásokra vonatkozó (kereskedelmi) jogszabályoknak, azaz egy meglévő rendszert adaptált Magyarország, szerencsés módon mindkét alkalommal a sajátosságok figyelembevételével. Az első esetben nagy jelentősége volt az osztrák közvetítésnek is, míg a második esetben erről már nem beszélhetünk. Mind az első, mind a második időszakban a jogalkotás keretjellegű törvényeket alkotott. A monarchia idején az 1875-ös kereskedelmi törvény nem fogalmazta meg a mérlegvalódiság elvét, pusztán a könyvvezetésre és a könyvek lezárására vonatkozó szabályokat. Ez oda vezetett, hogy a 7000/1925-ös úgynevezett pengőmérleg ren-

delet a mérlegvalódiság helyreállítását célozta meg, kapcsolódva, sőt helyenként felülírva a kereskedelmi törvény erre vonatkozó előírásait. A helyzet minden bizonnyal rossz lehetett, mert Szende (1926, III. oldal) így fogalmaz a rendelethez írt bevezetőjében: „*Elég volt a mérleg-hazudozásból, elég volt a sötétségből. Legyen világosság.*” A rendszerváltozás számviteli törvénye korszerű, átlátható volt és nagyrészt harmonizált a nemzetközi előírásokkal. Az említett okok akadályozták meg, hogy a törvény aktualizálása megszüntette a keretjellegű és más irányba indult el. Nyolc év elteltével a magyar számviteli törvény nem hasonlított többé az előképnek tekintett német szabályozásra (Karai, 2007), terjedelme jelentősen meghaladta az eredetét, több helyen ellentmondásos volt, és már nem funkcionált keret-törvényként.

A számviteli szabályozás tekintetében fontos hasonlóságoknak mondható, hogy mindkét időszak korszerű, keretjellegű törvénnyel indul és a könyvvezetést a szakmai tradíciók alapján „csupán” a szakirodalom határozza meg. Az első esetben a cikk példának említi Josef Schrott számvitelten kézikönyvét és Kuntner könyvvitelant, míg a második esetben a már említett úgynevezett „kék könyv” töltötte (volna) be ezt a szerepet. Ha ezeket a fordulópontokat vizsgáljuk Gray (1988) rugalmasság versus uniformizáltság dimenziójának szemszögéből, akkor sokkal inkább rugalmasnak tekinthető mindkét szabályozórendszer, dacára a kodifikált jogrendszeren alapuló számviteli szabályozásnak. Ebben a két időszakban szinte egyáltalán nem lelhetők fel a túlszabályozás, túlszabályozottság jelei.

Bár az 1875. évi törvény nem írja elő a

mérlegvalódiság elvét a vagyonrészek aktiválásának és passziválásának tekintetében, és elsősorban értékelésükben nagyon korszerűnek mondható, amit leginkább Schrott írásából a „becsérték”, Kuntneről a tiszta vagyon (aktív vagyonkötelezettségek) fogalmaival lehet alátámasztani. A megadott aktiválási és passziválási szabályok, a fordulónapra vonatkoztatva, az eredménymegállapítás és -mérési lehetőségek leginkább a nemzetközi standardokra, illetve annak keretelveire emlékeztetik az olvasót. Az 1991. évi XVIII. törvény a számvitelről részletesebb szabályokat ad az értékelés tekintetében, ami a gazdaság komplexitását figyelembe véve természetes, viszont a kezdeti és követő mérést illetően sokkal korszerűtlenebb, és nehézkes módon megkülönbözteti a fordulónapot és a mérlegkészítés napját. Harmonizációtörténeti okokból itt már megjelenik a megbízható és valós kép követelménye, de a magyar szabályozás az EGK 4. irányelvétől eltérően nem kezeli a kivételes eseteket.

A cikk kizárólag a két időszak szabályozásával foglalkozik, és nem tekinti át az ezeket követő évek szakmai eseményeit. Mindkét esetben megállapítható azonban, hogy a szabályozás kialakítása és alapvető jellemzői – a jól alkalmazott adaptáció miatt – megfelelnek a korabeli elvárásoknak és lehetőséget adnak a mérlegvalódiság elvének érvényesítésére.

Mindezekből egyértelműen kitűnik, hogy magyar szakmának mindkét esetben lehetősége volt az angolszász számviteli filozófia irányába indulni. Hogy ez mégsem következett be, az a gazdasági-társadalmi intézményrendszer befolyásoló erejének köszönhető (Borbély, 2012) és alátámasztja azt az állítást, hogy a számvitel ennek szerves része.

JEGYZET

¹ Könyvvezetés a kettős könyvvitel rendszerében (Módszertani útmutató a vállalkozások számára) (1993) szerk: Dudás Jánosné Saldo, Budapest („Blue Books” – A szerző megjegyzése)

IRODALOM

- BARBU, E. – FARCANE, N. – POPA, A. (2010): Looking for an Accounting Identity. The Case of Romania during the 20th Century Online: http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/53/47/41/PDF/cr_2010_03_E2.pdf
- BEREND T. I. – RÁNKI, Gy. (1976): *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- BORBÉLY K. – EVANS, L. (2006): A Matter of Principle: Recent Developments in Hungarian Accounting Thought and Regulation. *Accounting in Europe*. Vol. 3. 2006. 135–168. oldal
- BORBÉLY K. – SZLÁVIK A. (2012): Krízisek és válaszok. *Közgazdász Fórum* (Románia) XV. évf. 108. szám, 45–62. oldal
- BORBÉLY K. (2012): *Fejezetek a számvitel történetéből*. Gazdasági Tudásközpont Alapítvány. Sopron
- BORBÉLY K. (2013): Aszimmetriák a magyar számviteli szabályozásban az ezredforduló után In: Karlovitz J. T. (szerk.) *Ekonomické štúdie – teória a prax: Gazdasági tanulmányok – elmélet és gyakorlat.*, 155–160. oldal
- EPSTEIN, B. J. – MIRZA, A. A. (2003) *Nemzetközi számviteli standardok. Magyaránzatok és alkalmazások*. Perfekt. Budapest
- GRAY, S. J. (1988): Towards a theory of cultural influence on the development of accounting systems internationally. Abacus Online: <http://www.acis.pamplin.vt.edu/faculty/tegarden/5034/handouts/Gray-Abacus-1988.pdf>
- GRAY, S. J. – ROBERTS, C. B. (1991): East-West Accounting Issues: A New Agenda. *Accounting Horizons*. (5), 1. 42–51. oldal
- KARAI É. (2007): A számviteli alapelvek hatása az egyedi számviteli beszámolókra In: *Versenyképesség – Fejlődés – Reform konferencia*. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2007. 11. 07–2007. 11. 08. (Versenyképesség – Fejlődés – Reform konferencia)
- KUNTNER R. (1914): *Könyvvitelten*. Athenaeum. Budapest
- MIHÁLYI P. (2010): *A privatizáció enciklopédiája I–II*. Pannon egyetemi Könyvkiadó–MTA Közgazdaságtudományi intézet. Budapest, 2010
- MIRANTI, P. J. (1993), Patterns of Analysis in Accounting History, „Business and Economic History”, 1 (22), pp. 114–126 Online: <http://www.thebhc.org/sites/default/files/beh/BEHprint/v022n1/p0114-p0126.pdf>
- NAGY J. (1997) A számviteli szabályozás hazai fejlődése. *Számvitel és Könyvvizsgálat*. (39), 10, 417–421. oldal
- NOBES, CH. – PARKER, R. (2012): *Comparative International Accounting*, Pearson, Harlow, England
- ROBERTS, C. – WEETMAN, P. – GORDON, P. (1998): *International Financial Accounting. A Comparative Approach*. *Financial Times Professional Limited*. London
- SÁRKÖZY T. (2005a): A társasági és céljog fejlődés-menete és stratégiai fejlesztési koncepciója. In: *A rendszerváltás gazdasági joga*, Sárközy Tamás (ed.) 2005, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, ISBN 9635084420
- SÁRKÖZY T. (2005b) A privatizáció jogától az állami vagyont rendezéséig In: *A rendszerváltás gazdasági joga* Sárközy Tamás (ed.) 2005, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, ISBN 9635084420
- SCHROTT J. (1872) *Az általános számvitelten kézikönyve*. Werfer Károly Akadémiai Könyvnyomdásznál, Kassa

SZENDE P. P. (1926): *A pengőmérleg 7000/1925 P.M. rendelet a pengőmérlegek valódiságának helyreállításáról*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata. Budapest

WACHTEL P. (1997) A külföldi bankok szerepe a közép-európai átmeneti gazdaságokban II. Közgazdasági Szemle, XLIV. Évf., 1997. február pp. 124–141. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00024/pdf/wachtel2.pdf>

Magyar jogtörténet (2004) ed: Mezey Barna, Osiris. Budapest

FELHASZNÁLT JOGSZABÁLYOK

1875. évi XXXVII. törvénycikk kereskedelmi törvény <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5692>

1991. évi XVIII. törvény a számvitelről